

10. Domontovych, M.A. (1900). *Review of the Russo-Turkish War*. St. Petersburg: Publishing House of the Headquarters. (in Rus.)
11. RDVIA, f, 485, description 1, ref. 1414, sheet 14.
12. Voyde, K.M. (1901). *Explanatory note to the first two volumes «Descriptions of the Russo-Turkish War of 1877-1878 on the Balkan Peninsula», published by the Military and Historical Commission at the Headquarters*. St. Petersburg: Berezhlivost. (in Rus.).
13. Zolotarev, V.A. (1983). *Russia and Turkey. War of 1877-1878. Main problems of the War in the Russian Source Study and Historiography*. Moscow: Nauka. (in Rus.).

SHVETS Volodymyr. PhD student of Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: shvec_vova_1990@ukr.net

WORK OF THE MILITARY AND HISTORICAL COMMISSION FOR DESCRIPTION OF THE RUSSO-TURKISH WAR OF 1877-1878 DURING THE HUNGER STRIKE OF GENERAL M.O. DOMONTOVYCH: PROBLEMS AND RESULTS

Abstract. Introduction. Turning to microhistory during the 1970s made adjustments to the biographical genre of historiography. Instructive «history of heroes» was replaced with interest in so-called «small life worlds». Each biography was considered as expression of something unique – the prism with refracted social micro processes and instant trends, as well as unique experience of the individual, his/her inner well-being and style of behaviour pushing him/her for certain life choice.

Purpose. Significant activation of interest in the study of history of wars of different eras through the prism of individual biographies led to appearance of numerous scientific articles in leading journals, textbooks, anthologies, and fundamental monographs. However, many problems related to the study of the Russo-Turkish war of 1877-1878 still remain without researchers' attention. The goal of the article is the analysis of work of the Military and Historical Commission for Description of the Russo-Turkish War of 1877-1878 during the hunger strike of General M.O. Domontovych, clarification of key problems in work of the Commission and determination of main results of its operation in the period from 1886 until 1899.

Methods. As for the social history of the Russian Empire, the use of biographical method, in which person's self-consciousness together with his/her imagination, illusions and emotions acquires a new status in the historical research, possesses significant relevance in the context of the study of political, military and administrative elite of the state. Among them is M.O. Domontovych (1830-1902), General of the Russian army with Ukrainian origin, military historian. The public barely knows his figure in general, and his scientific activities in particular.

Results. The study showed that we can confidently state about thoroughness of heuristic work that was organized under the direction of M.O. Domontovych and dealt with search, selection, systematization and processing of the evidence base of the generalizing work on description of the Russo-Turkish War of 1877-1878, provision with methodological bases and scientific approaches when preparing planned publications by committee members.

Key words: M.O. Domontovych, Russo-Turkish war of 1877-1878, Military and Historical Commission, research.

Одержано редакцією 10.11.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016

УДК 621:669.013(477)/«1914-1916»

СИНЯВСЬКА Лариса Іванівна,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: lora-s@meta.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ СХОДУ І ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1917-1918 рр.

У статті проаналізовано діяльність металургійних підприємств Сходу та Півдня України з визначенням обставин, що впливали на обсяги виготовленої продукції. Окреслено вплив робітничих комітетів на організацію роботи металургійних підприємств. Показано значення розвитку транспортної інфраструктури для забезпечення планомірного транспортування продукції металургійної промисловості.

Ключові слова: Перша світова війна, підприємництво, наймані працівники, державне регулювання економіки, металургійна промисловість, військова промисловість, фінанси, кредит.

Постановка проблеми. Революційні події 1917 р. суттєво вплинули на організацію роботи металургійних підприємств. Під тиском економічних проблем обсяги виготовленої продукції стали зменшуватися. Стосунки між промисловцями та найманими працівниками почали дедалі більше загострюватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика у загальноросійському контексті досліджувалася у роботах К. Шацилло, Б. Авілова, Ю. Афоніна, С. Белова, Д. Боголепова, П. Волобуєва, Б. Дубенцова, А. Боханова, О. Шляхова, П. Фоміна, П. Сорокіна. Однак автори не ставили собі за мету дослідити діяльність металургійних підприємств Сходу і Півдня України з виокремленням особливостей промислового розвитку в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Повалення самодержавства більшість промисловців оцінили позитивно. Вони чекали зміни застарілих форм державного управління, стабілізації економічного життя країни [1]. У березні 1917 р. Рада З'їздів представників промисловості і торгівлі закликала всі організації буржуазії «згуртуватися навколо Тимчасового уряду» [2]. Підприємці висловлювалися за республіканську форму правління, бо за монархічної влади, яка себе скомпрометувала, неможливо було розраховувати на лад у країні, підтримували демократизацію суспільства, забезпечення недоторканності приватної власності [3].

У революційний час на території Сходу і Півдня України виникла низка установ і організацій промисловців, серед яких виділявся Союз металургів. Було створено також обласні союзи фабрично-заводської промисловості та інші місцеві професійні об'єднання підприємців [4].

Підприємці принципово не сприймали чужу за духом більшовицьку ідеологію, яка «принесла із собою доведене до крайніх меж закріпачення нашого господарського життя, остаточне рабство економічне, індивідуальне та соціальне» [5].

Однак протягом 1917 р. на металургійних підприємствах розгорнулося протистояння між адміністрацією та робітниками щодо визначення тривалості робочого дня. Запровадження 8-годинного робочого дня викликало протидію з боку підприємців. 26 вересня 1917 р. Союз представників металургійної і залізничної промисловості, розглянувши заяви робітників Російсько-Балтійського товариства, Російський Провіданс, Новоросійського та Нікополь-Маріупольського заводів, постановив, що директори металургійних заводів можуть запроваджувати 8-годинний робочий день там, де це дозволяють умови роботи, забезпечення паливом і продовольством за збереження оплати згідно з постановою про відсутність нарахування плати понаднормових у випадку перевищення 8-годинного робочого дня [6, 62].

Союз представників металургійної і залізничної промисловості 26 вересня 1917 р. прийняв рішення стосовно промисловців Донецького і Криворізького басейнів. Було вирішено, що у випадку самочинного прийняття на роботу до підприємств робітників без попереднього узгодження із адміністрацією, такі працівники не будуть отримувати зарплату. Також не буде оплачуватись робота у випадку порушення правил розпорядку на заводах з вини робітників. Адміністрація заводу зобов'язувалася вжити невідкладних заходів для відновлення нормальної роботи підприємств. Якщо всі вжиті заходи не сприяли відновленню нормальної роботи підприємства, то його діяльність мало бути припинено. Було прийнято рішення про встановлення тривалості робочого дня такою ж, якою вона була у лютому 1917 р. Подібне рішення мало бути прийняте не пізніше 1 листопада, про що службовці та працівники мали бути повідомлені не пізніше 15 жовтня. У пункті 9 рішення Союзу представників металургійної і залізничної відзначалося про припинення видатків на утримання і оплату праці, а також забезпечення діловодства Ради робітничих і солдатських депутатів, та її виконавчих комітетів, профспілок, про що мало бути повідомлено не пізніше 15 жовтня 1917 р. [7, 121]. Перехід на 8-годинний робочий день може бути здійснений лише після детального розгляду цього питання. Восьмигодинний робочий день міг бути введеним лише там, де на думку управління заводу такі дії не потягнуть за собою скорочення виробничих потужностей або збільшення прямих чи непрям

мих видатків. У випадку самочинного введення восьмигодинного робочого дня адміністрація металургійних заводів Донбасу отримувала право припиняти роботу окремих цехів чи цілих підприємств [7, 123].

Улітку 1917 р. на нараді Комітету захисту промисловості було проголошено: «За існуючих умов світового господарства ніякий інший економічний устрій, окрім капіталістичного, у Росії неможливий. Тому безплідними та, безсумнівно, шкідливими є будь-які спроби хоча б часткового здійснення соціалістичного принципу на окремих підприємствах» [8, 388].

Союз профспілок робітників металургійних і металообробних підприємств у жовтні 1917 р. зазначав, що норма заробітної плати для різних груп і категорій робітників на основі 8-годинного робочого дня стала необхідною умовою попередження окремих неорганізованих виступів робітників, що негативно відбивалися на організації і проведенні виробничої діяльності, а також на встановленні нормальних стосунків між робітниками і адміністрацією. Висловлювалася надія на відміну постанов адміністрацій підприємств про проведення розрахунків і звільнення робітників окремих підприємств і цехів, які самочинно перейшли на 8-годинний робочий день, як умову для налагодження діалогу по укладенню нових колективних угод, що забезпечили б нормальний виробничий процес на всіх підприємствах Донбасу [6, 139].

Частина робітників металургійних заводів самочинно переходили на 8-годинний робочий день. У відповідь на це адміністрація повідомляла робітничим комітетам, що у випадку відмови від відновлення роботи печей відповідні цехи будуть закриті, а робітники будуть негайно розраховані. Одночасно робітничим комітетам нагадувалося про попереднє погодження з ними визначення переведення цехів на 8-годинний робочий день окремо по кожному цеху із врахуванням виробничих можливостей [6, 66].

Водночас частину доменних печей восени 1917 р. у Катеринославі було зупинено робітниками, які самочинно ввели на підприємствах 8-годинний робочий день [6, 64]. У жовтні 1917 р. Рада робітничих і солдатських депутатів Дружківки звернулася із протестом проти дій Тимчасового уряду по введенню у робітничі райони Макіївки козаків для припинення виступів робітників. Пропонувалося передати владу «до рук революційної демократії» [7, 148].

На Брянському заводі Катеринослава на 1 листопада 1917 р. нараховувалося 15 тис. 715 робітників, у серпні 1918 р. – близько 3 тис. Заводи Шодуар, «Сириус», «Бердон», «Мантель», завод по виробництву дроту було закрито [9, 73].

У протоколі засідання Генерального Секретаріату Української Центральної Ради від 10 листопада 1917 р. В. Винниченком вказувалося, що Товариство заводчиків повідомило про неможливість виплати грошей на потреби українського уряду за браком їх [10, 12].

2 грудня 1917 р. Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного, сталевого і рейкового виробництва Юзівки Катеринославської губернії висловилося за те, щоб питання про переведення робітників вугільної і металургійної промисловості на 6-годинний робочий день мало бути вирішене для всіх підприємств Півдня Росії [6, 68]. Згідно з постановою загальних зборів профспілок Юзівки Новоросійського товариства з 4 грудня було вирішено перейти на 6-годинний робочий день [6, 85].

Після більшовицького перевороту в жовтні 1917 р. промисловці змушені були налагоджувати стосунки з урядом Української Народної Республіки, але водночас «купці зрадників, які іменували себе Радою», заявляли, що без органічного зв'язку з Росією Україні не бути [11, 16590]. Усі надії на відновлення стабільності в державі підприємці у більшості покладали на білогвардійські війська. Голова Ради З'їздів М. фон Дітмар очолював Донецький комітет сприяння збройним силам на Півдні Росії, брав участь у розбудові Добровольчої армії генерала А. Денікіна [11, 16592]. Значна частина підприємців віддавали перевагу фінансуванню офіцерських організацій, що ставили за мету відновлення «єдиної і неподільної Російської імперії». Гроші використовувалися для придбання зброї та боєприпасів [12, 196].

Більшість підприємців Сходу і Півдня України висловилися категорично проти більшовицького перевороту. На сторінках журналу «Горно-заводского дела» вони зверталися до підприємців «всіх культурних країн»: «Вважаємо своїм священним обов'язком заявити найенергійніший протест проти нечуваних звірств, здійснюваних узурпаторами законної влади в Росії, які називають себе владою російської робітничо-селянської республіки... У всьому цьому вбачається систематичне винищення російської інтелігенції...» [13, 38].

Наприкінці 1917 р. відзначався вкрай важкий матеріальний стан службовців металургійних заводів, особливо конторського та технічного персоналу. Життя в Луганську подорожчало у 7–8 разів. Важливо віддати належне коректності службовців: вони тривалий час очікували покращення свого становища, не дивлячись на різке здорожчання товарів і послуг. Однак попри це з часом було утворено комісії службовців, уповноважені вести переговори із адміністрацією підприємств про покращення матеріального становища [7, 129]. Як підкреслювалося на конференції представників торгово-промислових організацій 1917 р., «у тяжких умовах, що переживає батьківщина, кожен промисловець повинен залишатися на своєму посту до останньої можливості і, як капітан корабля, що тоне, повинен залишити його останнім» [14, 366]. Підприємницькі організації дали поштовх мобілізації промисловості для потреб військового часу, але їх вплив виявився незначним через обмежену компетенцію, розбалансованість економіки країни та відносну слабкість позицій буржуазії [15, 93].

Напад більшовицьких військ на територію України на початку 1918 р. негативно вплинув на розвиток металургійної промисловості. Перебуваючи на українських землях, більшовицькі війська прагнули організувати масове вивезення необхідної їх продукції до Росії. Згідно із даними Вищої ради народного господарства на 15 січня 1918 р. виявлені запаси руди на Донбасі становили 4 млн 500 тис. пудів, чавуну – 1 млн 50 тис. пудів, металу – 800 тис. пудів (головним чином сортового заліза), марганцю – 100 тис. пудів, коксу – 1 млн пудів. У Маріупольському районі нараховувалося до 16 тис. робітників, у тому числі до 4 тис. військовополонених. Завод «Русский Провиданс» не працював через відсутність палива. Проте робітникам повністю виплачувалася заробітна плата. Нікопольський завод продовжував виробництво труб, але не мав достатньої кількості палива та обігової готівки. Заводи Луганського району в основному постачалися завдяки зусиллям робітничих організацій. У Горлівському районі нараховувалося близько 18 тис. робітників. Частина інженерів залишила виробництво і переїхала до Харкова за відсутності продовольства. Розмір заробітної плати в основному скоротився через запровадження 8-годинного робочого дня. Виробнича потужність у вересні 1917 р. становила 8 млн пудів, а у грудні – 5 млн пудів. На Дніпровському заводі нараховувалося всього 14 тис. робітників, у тому числі 3 тис. військовополонених. Виробництво снарядів було ліквідовано, проте розпочато відновлення цехів з будівництвом вагонів, але для успішного завершення робіт не вистачало обладнання. Із п'яти доменних печей працювала лише одна [16, 96–97].

З початком революції у Лисичанському районі було утворено Ради робітничих депутатів, які утримувалися коштом промисловців. Районна рада намагалася забезпечити дисципліну працівників, але ради на підприємствах в основному сприяли падінню дисципліни. Адміністрація і технічний персонал прагнули зберегти підприємства, однак продуктивність праці поступово зменшувалася. Завдяки вдалому складу ради негативні явища для промисловості регіону майже були не помітні. Насильства над особами з адміністрації практично не було, окрім тимчасового арешту групи власників шахт. Будь-які конфлікти розв'язувалися через переговори. З часу більшовицького перевороту вплив рад на людей було зведено до нуля. Однак з січня 1918 р. завдяки приходу більшовиків набули розповсюдження контрибуції та податки. Утримання червоногвардійців було покладено на підприємства. За рахунок промисловців кожен червоногвардієць отримував по 10 руб. на день, сім'ям червоногвардійців потрібно було передавати продукти безплатно, а крім того виділяти по 100 руб. на сім'ю за місяць. Усі ці умови викликали повний розлад фінансів підприємств. Націоналізація їх у районі не проводилася. Так званий робітничий контроль тут було введено на початку лютого, але інструкції для його здійснення укладалися за активної участі техніків підприємств. Фактично контрольні комісії ніякого впливу на роботу підприємств не мали. Перед входженням німецьких військ, коли червоноармійці залишили район, з'явилися банди грабіжників, які виступали під гаслами анархістів. За період панування більшовиків усім підприємствам району було заподіяно наступні збитки: виплата червоноармійцям – 55 тис. 169 руб., сім'ям червоноармійців – 19 тис. 151 руб., контрибуцій – 60 тис. 707 руб., забрано коней та іншого майна – 86 тис. 565 руб., виплачено Союзом контрибуцій – 50 тис. 900 руб., вилучено продовольством із гірничозаводського комітету – 51 тис. 605 руб., загалом – 324 тис. 97 руб. За утримання Ради робітничих депутатів додатково 156 тис. 165 руб. За утримання Ради народного господар-

ства – 9 тис. 600 руб., різних додаткових видатків по утриманню Рад робітничих депутатів – 47 тис. 500 руб. А загалом із цими додатковими витратами – 537 тис. 326 руб. [17, 253–256].

Як зазначалося на сторінках «Горно-заводского дела», «стара Росія розвалилася та померла. Більшовизм, що змінив її, є повним запереченням самої ідеї державності та суперечить національним прагненням російського народу; досвід бузувірсько-жорстокого комуністичного правління величезним народом, небачений за суто знущальними формами свого прояву, неможливий ніде тривалий час, блискуче вдався в нас – недарма кажуть, що Росія є країною необмежених можливостей» [18, 16595].

З боку промисловців робилися спроби протестів проти дій робітників та заклики до припинення виплат заробітної плати учасникам безладів. Однак, як було видно із матеріалів і протоколів засідань Союзу заводчиків металургійних заводів, зобов'язання виплачувати заробітну плату в повному обсязі незважаючи на небажання частини робітників сумлінно працювати, виконувалося. Рішення обов'язково виплачувати заробітну плату членам робітничих і солдатських рад було прийняте на Харківській конференції. При цьому після початку революції не було жодного дня, щоб робота підприємств йшла відповідно до плану. Поширення незадоволення у середовищі робітників, тривалі переговори з їх представниками, делегаціями та різноманітними радами, спроби робітничих організацій домогтися розширення своєї влади, недовіра до адміністрації створювали напружену атмосферу. Особливо конфлікт загострився після виступу Л. Корнілова та посилення більшовицького руху. Введення до складу робітничих рад представників більшовиків, як правило, через короткий час мало результатом поширення негативних настроїв стосовно адміністрації заводів [7, 127–128].

Певний вплив на роботу металургійних підприємств Донбасу мав виступ генерала Каледіна, якого більшовицька влада розглядала як свого ворога, а Центральна Рада, намагалася, зберігаючи лояльність до нього, висловлювати претензії на поширення своєї влади на цей регіон. У журналі засідання Генерального Секретаріату від 24 листопада 1917 р. вказувалося, що Генеральний Секретаріат уже «зносився з Каледіним у справі тих утисків, які чиняться в Донеччині робітникам на шахтах і Каледін згодився ці утиски негайно припинити. Тому Генеральний Секретаріат у цій справі відправив на Донеччину своїх уповноважених». Поруч з цим Генеральний Секретаріат не вважав можливим силоміць затримувати в Україні донців, визнаючи, що «демократія козацька має таке саме право вільного переїзду, як і всяка інша демократія» [10, 20].

У протоколі наради металургів від 30 грудня 1917 р. вказувалося на те, що виникли незадоволення щодо розподілу мінерального палива. На зборах Загальноросійської ради робітничого контролю було прийнято рішення про створення відповідної інструкції. Згідно з інструкцією контроль на підприємствах мав бути організований загальними зборами робітників і службовців, які обирали контрольні комісії. Контрольні комітети могли бути повністю включені до складу контрольних комісій на підприємствах. Робітники і службовці, які не входили до складу контрольних комісій, не могли вступати у переговори з адміністрацією підприємств. Завданнями контрольних комісій ставало визначення наявності на підприємствах потрібних матеріалів, палива, знарядь праці, технічних працівників та робітників за спеціальностями; визначення можливості для продовження нормальної роботи підприємств; визначення заходів для підтримання дисципліни серед робітників і службовців; визначення причини скорочення виготовлення продукції; визначення можливості використання виробничих потужностей окремих підприємств повністю або частково; визначення можливості запровадження трьох змін роботи підприємств; спостерігати за виконанням норм виробітку підприємствами. Для власників оголошувалися обов'язковими ті рішення комісій, які спрямовувалися на забезпечення виконання вказаних вище завдань. З цією метою комісіям надавалося право ознайомлення із виробничою перепискою адміністрації та право бути присутніми на нарадах працівників адміністрації підприємств із правом робити заяви та запити. Витрати на роботу комісій мали бути забезпечені за рахунок підприємств із урахуванням можливості надання винагород членам робітничих комісій. Вищими органами робітничого контролю оголошувалися губернські робітничі комісії, які контролювали діяльність районних комісій і комісій окремих підприємств. Частково фінансування роботи робітничих контрольних комісій мало

здійснюватися за рахунок місцевих профспілкових об'єднань. Ради робітничого контролю мали право створювати ради експертів, економістів, статистиків, інженерів. А вищим органом робітничого контролю оголошувалася Рада робітничого контролю [7, 455–459].

Фактично йшлося про усунення від влади адміністрацій підприємств та їх власників із позбавленням їх права розпоряджатися фінансами підприємств. До того ж, можливість створення профільних експертних рад із залученням фахівців означала неможливість робітничих комітетів кваліфіковано керувати підприємствами.

У матеріалах нарад представників металургійних заводів наприкінці 1917 р. було визначено умови продовження роботи промислових підприємств. Для забезпечення збереження продуктивності праці хоча б на рівні кінця 1916 р. вважалося за необхідне зберегти право на найм і звільнення працівників за адміністрацією підприємств із заборонаю кадрової роботи представниками робітничих комітетів. Крім того, наголошувалося на доцільності збереження права за адміністраціями визначення внутрішнього розпорядку роботи підприємств у межах чинних законів. Організація та керівництво роботою, а також нагляд за виконанням виробничих завдань мав здійснюватися виключно особами, призначеними адміністрацією. Втручання Рад робітничих депутатів, комітетів чи будь-яких інших організацій в управління підприємствами визначалося недопустимим. Тривалість робочого дня мало бути встановлено, як у лютому 1917 р. Необхідним було суворе підпорядкування діючим законам існуючих правил проведення робіт, а також захисту майна, прав і свобод особи, недоторканності житла, правил здійснення трудової діяльності. А у випадку порушення таких правил винні мали бути притягнуті до відповідальності. Робітничі комітети дезорганізували роботу підприємств. Констатувався факт, що фінансові можливості підприємств підірвані настільки, що практично вичерпано можливості для подальшого збільшення рівня оплати праці [7, 471–472].

Війна більшовиків проти України мала на меті передусім оволодіння промислово розвиненими регіонами республіки. Водночас попри скрутний стан металургійної промисловості Сходу і Півдня України наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. більшовицька влада прагнула вивезти якомога більше продукції та обладнання до Росії, наголошуючи, що таким чином вона «рятує трудовий народ Донбасу». Народні комісари не могли допустити, щоб вугілля, залізо та хліб з Донецького басейну не рухалися на Петроград, оскільки це загрожувало голодною смертю робітникам і солдатам Петрограду. Однак шлях на Дон пролягав через землі, проголошені Центральною Радою складовою Української Народної Республіки. Таким чином, дії більшовиків, спрямовані проти О. Каледіна, мали бути поставлені у залежність від дій С. Петлюри, що свідчило, на думку більшовицьких лідерів, про допомогу С. Петлюри О. Каледіну [7, 259].

Й. Сталін у грудні 1917 р. вказав, що дії Центральної Ради направлено на підтримку О. Каледіна та проти трудового народу й вступають у суперечність із принципом самовизначення, оскільки сприяють розброєнню революційних радянських військ на Донбасі. Генеральний Секретаріат не пропускав революційних військ, спрямованих проти О. Каледіна і М. Родзянко. Це, на думку Й. Сталіна, свідчило про конфлікт між Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів і Центральною радою, а не про конфлікт між українським і російським народами [7, 309].

У газеті «Донецкий пролетарий» у грудні 1917 р. наголошувалося, що всім, хто буде заважати більшовикам «рятувати робітників Донецького басейну», робити спроби розброїти більшовицькі частини, перешкоджати відправляти вантажі на північ буде чинитися збройний опір. Це мотивувалося тим, що затримки постачання продовольства, металу, вугілля залишили б робітників півночі без хліба і роботи, а фронт – без підтримки [7, 326]. На початку 1918 р. у Харкові працівниками пропонувалося створити постійно діючу конференцію у справі роботи промислових підприємств [7, 475]. У документах більшовицької партії вказувалося, що багатьох російських робітників лякала можливість ведення війни проти українських робітників та селян [7, 450].

У січні 1918 р. Вища рада народного господарства оголосила синдикат «Продамет» «державним закладом з регулювання залізобробної промисловості, підвідомчим Металургійному відділу Вищої ради народного господарства». Всім заводам, що перебували під владою більшовиків було наказано проводити продаж чавуну, заліза і сталі виключно через апарат націоналізованих синдикатів. Усі їх активи й пасиви було передано Вищій раді

народного господарства. Тим самим «Продамет» було перетворено на державну контору з продажу металу, яка здійснювала роботу за нарядами «Расмеко» в межах розроблених ним і затверджених Відділом металу Вищої ради юстиції. У липні 1918 р. апарат «Продамету» був злитий із апаратом «Расмеко» у єдиний орган – так званий «Продрасмет».

Початковими функціями створених органів були регулювання, облік і контроль виробництва та продажу металу, але у результаті розгортання процесу націоналізації поставало питання здійснення повноцінного управління промисловістю. Спочатку ставлення про можливість безпосереднього управління націоналізованими підприємствами з боку державних органів було неоднозначним. А. Мещерським було висунуто проект створення трестів за участі також і приватного капіталу. Але перемогла ідея державного централізованого управління промисловістю. У цей період відбувалося жорстке об'єднання по горизонталі «главків» і «центрів», очолюваних у сфері металургійної промисловості Відділом металу Вищої ради народного господарства [19, 35].

У Декларації профспілок з робітничого питання у 1918 р. висловлювався протест проти запровадження більшовиками на підприємствах робітничого контролю. Наголошувалося, що контроль повинен мати загальнодержавний, а не класовий характер. Однак навіть державний контроль може бути перепорою приватній ініціативі. Досвіди із націоналізацією підприємств показали, що вони зумовлюють повне руйнування підприємств, а народні гроші з державного казначейства під гаслом націоналізації розкрадаються. Правильне функціонування підприємств не можливе без відновлення у повному обсязі права підприємців розпоряджатися роботою підприємств. Необхідно забезпечити повне невтручання робітничих організацій (профспілок, заводських комітетів) у комерційну, адміністративно-технічну діяльність керівників підприємств. Завданнями профспілок робітників можуть бути виключно професійні і культурно-просвітницькі цілі і в жодному разі за ними не може бути збережено функції законодавчих чи виконавчих органів влади. Власники підприємств не зобов'язані сплачувати, а робітники не повинні вимагати не вказаної у порядку закону від 25 листопада 1917 р. «про робітничі комітети» плати за працю при виконанні певних обов'язків у складі профспілкової організації. Недопустимими є вияви насильства з боку робітників, а саме псування машин, майна підприємств, насильницьке усунення робітників від роботи й насильство над адміністрацією підприємств. Недопустимим є насильство з боку робітників, коли адміністрація підприємств приймає рішення про перехід від погодинної оплати на оплату за виконану роботу [17, 401–405].

Загальні збори З'їзду промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства у Києві 16 травня 1918 р. постановили, що необхідно було терміново переглянути статут про промислову працю 1913 р. із приведенням його у відповідність до сучасних умов. У цьому статуті варто було передбачити, що контрольні органи у фабричних і гірничозаводських справах мали бути реорганізовані у місцеві органи як дійсні захисники інтересів промисловості. Фабрично-заводська інспекція мала бути зобов'язана захищати інтереси промисловості. Права трудящих мали б бути точно регламентовані, у тому числі із визначенням права на організацію спілок по охороні професійних інтересів але без права втручатися у господарське життя підприємств. Мало бути визначено право підприємців на об'єднання для захисту своїх інтересів. Стосунки між підприємцями і робітниками мали б визначатися умовами як індивідуальних, так і колективних угод. Колективні угоди, як основа угод індивідуального найму, могли бути укладені лише за добровільної згоди обох сторін. Тривалість робочого часу повинна була нормуватися не інакше, як за відповідного врахування умов праці, внутрішніх, міжнародних, побутових та економічних умов. Зменшення тривалості робочого часу повинно було здійснюватися лише поступово за умови збереження продуктивності праці, планомірно без різких змін у економічній діяльності країни. Виданий Тимчасовим урядом закон про свободу страйків потрібно було переглянути. Не повинна зберегтися практика уникнення покарання за насильницькі дії над особою й таких засобів боротьби за права робітників, які переслідуються карними законами. Для підприємств і робіт, що мають державне значення, варто було передбачити відповідні винятки у правах робітників на страйк. У галузі соціального страхування необхідним визнавалася розробка закону про страхування інвалідності й старості за рахунок держави, підприємців і трудівників. Перегляд чинних на той час законів про забезпечення робітників на випадок хвороби і страхування від нещасних випадків повинен бути

обов'язково здійснений із урахуванням перегляду положень відповідного закону Тимчасового уряду Росії від 25 липня 1917 р. Потрібно було відновити роботу рад і контрольних комісій у справах страхування; промислові та страхові суди. Серед негайних заходів, які мали б бути здійснені для відновлення роботи промислових підприємств З'їздом промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства називалися: відміна виданого Тимчасовим урядом 23 квітня 1917 р. положення про заводські комітети, а також положення про ради старост; колективні угоди та окремі угоди, укладені із порушенням норм права, має бути оголошено недійсними; повинні бути визначені узгоджені із робітниками умови розрахунків з працівниками на підприємствах, що припинили свою діяльність чи були «демобілізовані» в силу висунення робітниками умов розрахунків, виконання яких загрожувало остаточним руйнуванням промисловості. Варто було визначити порядок ліквідації договірних відносин із робітниками у націоналізованих чи захоплених робітниками підприємствах, а також припинити договірні відносини, що були результатом насильства з боку робітників над адміністрацією. Необхідним було тісне співробітництво владних установ із представниками «економічних організацій» у сфері розробки робітничого законодавства. З'їзд наголосив, що відновлення роботи промислових підприємств можливе виключно лише за умови відновлення трудової дисципліни й запровадження системи контрактних робіт [20, 13–15].

На I з'їзді КП/б/У у липні 1918 р. вказувалося, що в самому Катеринославі усі заводи було закрито. Робітники отримали безстрокову відпустку і роз'їхалися по домівкам [21, 9]. У підсумковій редакції резолюції з'їзду вказувалося, що «державний переворот, який відбувся у Києві 29 квітня, є продовженням процесу посилення в Україні фінансового капіталу німецької групи, який виявився ще у Бресті під час сепаратних переговорів Центральної Ради з представниками німецького імперіалізму. Цей процес є політичним виразом того факту, що самостійна Україна в умовах нинішнього світового господарства неможлива і включення її до загальної системи світового господарства можливе або шляхом імперіалістичного поглинання за співробітництва із контрреволюційними класами самої України одним із потужних центрів фінансового капіталу, або шляхом встановлення соціалістичного об'єднання через пролетарську революцію з усіма існуючими й майбутніми радянськими республіками» [21, 251].

На II з'їзді КП/б/У у виступі представника Харківської губернії вказувалося, що Харків лише номінально залишився центром Донецько-Криворізького басейну, але фактично він від нього відірваний. Оцінюючи впливовість робітничих організацій, зазначалося, що абсолютна більшість заводів Харкова не працює [22, 45].

У серпні 1918 р. на 18 південних металургійних заводах працювало 21 тис. робітників замість 120 тис. на кінець 1917 р. Функціонувало дві мартенівських та дві доменних печі на Краматорському і Російсько-Балтійському металургійних заводах із виробництвом чавуну 60 тис. пудів. Виробництво готової продукції у липні–серпні 1918 р. було не більше 700–800 пудів на місяць. У даний період металургійні заводи за умови отримання 6 млн 300 тис. пудів палива могли виробити до 3 млн пудів готової продукції. Багато заводів не мали запасів руди для продовження роботи доменних печей. На всіх заводах у наявності було близько 35 млн пудів металу різної якості і призначення. Всі заводи відчували нестачу паливно-мастильних матеріалів [17, 279–280].

На 1 січня 1918 р. тільки у десяти великих підприємствах Катеринослава нараховувалося 30 тис. 400 робітників, а у серпні – 3 тис. 500 – 4 тис. осіб. Загалом у Катеринославі нараховувалося близько 50 тис. безробітних [9, 74].

У вересні 1918 р. планувалося запустити на Дніпровському й Новоросійському заводах по дві печі. Металургійні заводи розраховували у вересні 1918 р. на отримання по залізницях близько 8 млн пудів палива і виробити близько 3 млн пудів чавуну й 4 млн пудів сортового заліза. Навіть за існуючих до серпня 1918 р. цін на паливо ціни на метал залишалися збитковими. Вкрай низькі ціни на метал спричиняли повне розорення металургійної промисловості [17, 281].

У вересні 1918 р. Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного і сталевого виробництв звернулося до уряду гетьмана П. Скоропадського вказуючи, що Новоросійське товариство із річним виробництвом навіть у «ненормальний час» 1916 р. 100 млн пудів вугілля і коксу, 15 млн пудів чавуну, 14 млн пудів сталі, 15 млн пудів рейок і різного заліза

у серпні 1918 р. змушене було повністю припинити виробництво через дефіцит продуктів харчування і «правильної організації» постачання продовольства. Багато кваліфікованих працівників за відсутності продовольства залишили службу. У зверненні йшлося про потребу продовольства для 25 тис. робітників на заводах і рудниках товариства і 75 тис. членів їх сімей, а також для 3 тис. коней [17, 294].

Загалом у 1916 р. на території України нараховувалося 15 металургійних заводів, на яких було виплавлено 153 млн 700 тис. пудів чавуну, то в першому півріччі 1917р. виплавили 60 млн 500 тис. пудів, у другому півріччі 1917 р. – 49 млн 200 тис. пудів, за перше півріччя 1918 р. – 12 млн 800 тис. пудів, а в серпні 1918 р. – 600 тис. пудів. Готових виробів на українських металургійних заводах у 1916 р. було виготовлено в обсязі 106 млн 700 тис. пудів, за перше півріччя 1917 р. – 37 млн 500 тис. пудів, за серпень 1918 р. – 890 тис. пудів. Якщо на кінець 1916 р. на металургійних заводах України працювало 99 тис. 810 робітників, то у серпні 1918 р. – лише 25 тис. 600 осіб [23, 12].

Впродовж 1917–1918 рр. було остаточно деформовано ринок продукції металургійної промисловості за рахунок різкого зростання частки й орієнтації на державні замовлення. Ситуація, що склалася у промисловому виробництві на Сході і Півдні України, пов'язана із руйнуванням значної кількості промислових підприємств і розладнанням транспортної інфраструктури, різко зменшила конкурентоспроможність заводів регіону в порівнянні із підприємствами, розміщеними на Уралі [19, 27].

Висновки. Скорочення виплавки чавуну спостерігалось відразу після повалення самодержавства і зміни системи влади, що зумовлювало руйнування виробничих зв'язків та різке скорочення кількості кваліфікованих менеджерів на підприємствах. Робітничі комітети не змогли замінити на керівних посадах досвідчених адміністраторів. Втручання робітників у виробничий процес негативно відбивалося на виготовленні продукції. На багатьох підприємствах було порушено технологічні цикли, знищено документацію, втрачено технічний персонал. Значна частина металургійних підприємств повністю припинила роботу із зупинкою доменних печей.

Список використаної літератури

1. Сердюк О. Гірничопромисловіц Донбасу й Придніпров'я після повалення династії Романових (березень–грудень 1917 р.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ, 2001. – Вип. II. – С. 42–81.
2. Рейхардт В. Русская буржуазия в борьбе за сохранение экономического господства (февраль–октябрь 1917 г.) // Красная летопись. – 1930. – № 1. – С. 5–46.
3. Вопросы программы и тактики торгово-промышленного класса России // Горно-заводское дело. – 1917. – № 11–12. – С. 15508–15511.
4. Организационная задача торгово-промышленного класса России в настоящий момент // Горно-заводское дело. – 1917. – № 32–33. – С. 16233–16235.
5. Диманштейн Я. Воскресение из мертвых / Я. Диманштейн // Горно-заводское дело. – 1919. – № 1–2. – С. 16598–16603.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 5, оп. 1, спр. 2, 152 арк.
7. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 16, 488 арк.
8. Съезды и торгово-промышленные организации // Промышленность и торговля. – 1917. – № 20–21. – С. 387–390.
9. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 76, 156 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 17, 99 арк.
11. Памяти Николая Федоровича фон-Дитмара // Горно-заводское дело. – 1919. – № 1–2. – С. 16589–16592.
12. Лукомский А. С. Противосоветские организации на Украине и начало гетманства // Революция на Украине. По мемуарам белых. – Москва ; Ленинград, 1930. – С. 196–211.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 2161, оп. 1, спр. 272, 53 арк.
14. Задачи текущего момента и положение промышленности // Промышленность и торговля. – 1917. – № 20–21. – С. 363–368.
15. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. – Київ : «Генеца», 2004. – 473 с.
16. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 78, 209 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 61, 472 арк.
18. Новая Россия // Горно-заводское дело. – 1919. – № 1–2. – С. 16594–16596.
19. Фомин П. И. Металлопромышленность Украины. – Харьков : Изд. Госплана УССР, 1926. – 52 с.
20. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 53, 308 арк.
21. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 25, 304 арк.
22. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 26, 271 арк.

23. ЦДІАК України, ф. 2161, оп. 1, стр. 256, 18 арк.

References

1. Serdyuk, O. V. (2001). Miners of Donbass and Dnieper after the fall of the Romanov dynasty (March–December 1917). *Issues of History of Ukraine XIX – early XX century*. Kiev, (II), 42–81. (in Ukr.).
2. Reyhardt, V. (1930). Russian bourgeoisie in the struggle for saving the Economic dominions (Fevral–October 1917). *Red chronicles*, 1, 5–46. (in Russ.).
3. (1917). Questions of the program and tactics of the commercial and industrial class in Russia. *Mining-factory deal*, 11–12, 15508–15511. (in Russ.).
4. (1917). The organizational task of Russian commercial and industrial class at present. *Mining-factory deal*, 32–33, 16233–16235. (in Russ.).
5. Dimanshtein, Y. (1919). The resurrection from the dead. *Mining-factory deal*, 1–2, 16598–16603. (in Russ.).
6. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (CSAPO Ukraine), found 5, descr 1, case 2, 152 sheet. (in Ukr.).
7. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 16, 488 sheet. (in Ukr.).
8. (1917). Sessions and trade-industry organizations. *Industry and trade*, 20–21, 387–390. (in Russ.).
9. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 76, 156 sheet. (in Ukr.).
10. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 17, 99 sheet. (in Ukr.).
11. (1919). In memory of Nikolai Fedorovich von Ditmar. *Mining-factory deal*, 1–2, 16589–16592. (in Russ.).
12. Lukomsky, A. S. (1930). Anti-Soviet organizations in Ukraine and the beginning of hetmanship. *Revolution in the Ukraine. According to the memoirs of whites* (pp. 196–211). Moscow; Leningrad. (in Russ.).
13. Central State Historical Archive of Ukraine, Kiev (CSHAK Ukraine), found 2161, descr 1, case 272, 53 sheet. (in Ukr.).
14. (1917). The tasks of current moment and the position of industry. *Industry and trade*, 20–21, 363–368. (in Russ.).
15. Reient, O. P. & Serdyuk, O. V. (2004). *The First World War and Ukraine*. Kiev: «Geneza». (in Ukr.).
16. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 78, 209 sheet. (in Ukr.).
17. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 61, 472 sheet. (in Ukr.).
18. (1919). New Russia. *Mining-factory deal*, 1–2, 16594–16596. (in Russ.).
19. Fomin, P. I. (1926). *Ukraine Metal industry*. Kharkiv: Ed. Gosplan USSR. (in Russ.).
20. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 53, 308 sheet. (in Ukr.).
21. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 25, 304 sheet. (in Ukr.).
22. CSAPO Ukraine, found 5, descr 1, case 26, 271, sheet. (in Ukr.).
23. CSHAK Ukraine, found 2161, descr 1, case 256, 18, sheet. (in Ukr.).

SYNIAVSKA Larisa, Doctor of Historical Sciences, docent, Professor of History of Ukraine department Cherkassy National University named after Bohdan Khmelnytsky.

e-mail: lora-s@meta.ua

ACTIVITY OF METALLURGICAL ENTERPRISES EAST AND SOUTH OF UKRAINE IN 1917–1918

Abstract. Introduction. *The revolutionary events of 1917 significantly affected on the organization of the metallurgical enterprises. Under the pressure of economic problems the volume of manufactured products began to decrease. The relationship between industrialists and employees began increasingly exacerbated.*

Purpose. *To analyze the activity of metallurgical enterprises of the East and South of Ukraine with the definition of circumstances that influenced on the volume of manufactured products.*

Results. *It is proved that the greatest decline in production was observed in 1917–1918 when the unstable political and economic situation negatively affected on the development of the metallurgical enterprises of the East and South of Ukraine.*

Originality. *The influence of workers' committees in the organization of the metallurgical enterprises is determined. The importance of transport infrastructure to ensure smooth transportation of steel products is showed.*

Conclusion. *Reduction of iron smelting was observed immediately after the overthrow of the autocracy and changes the system of government that pulled the destruction of industrial relations and a sharp reduction in the number of skilled managers' enterprises. Workers' committees could not replace the management positions experienced administrators. Intervention of workers in the course of the production process had a negative impact on manufacturing output. At many enterprises were violated technological cycles, destroyed documents, lost technical staff. Much of metallurgical enterprises completely stopped working with stopping blast furnaces, the launch of which has become extremely difficult.*

Key words: *The First World War, business, employees, government regulation of the economy, the steel industry, military industry, finance, credit.*

Одержано редакцією 5.10.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016